

13. Пелех В. Мій Святий Працедавець // Альманах українського народного союзу на рік 1989. — Річник 79. URL: https://issuii.com/prosvitadnipro/docs/almanakh_umnoyuzi_na_1989
14. Полянська Х. Дідо залишив дуже глибоку пам'ять про свою діяльність. URL: <https://archive.svitua.org/vlasna-dumka/item/9427-khrystyna-polianska-dido-zalyshyv-duzhe-hlyboku-pamiat-pro-svoiu-dialnist.html>
15. Полянський Ю. Позаєвропейські краї та моря: підручник географії для III класу середніх загально-освітніх шкіл. — Львів, 1938. — 215 с.
16. Професор Юрій Полянський / за ред. проф. О. Шаблія. — Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. — 378 с.
17. Свинко Й. Геолого-географічні дослідження Юрія Полянського в Аргентині // Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. — 2007. — № 2. — С. 3–7.
18. Томенок О. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — Вип. 13. — 2009. — С. 322–335.
19. Філософсько-богословський факультет УКУ. URL: <http://theological.ucu.edu.ua/pro-fakultet/istoriya/>
20. Шаблій О. І. Володимир Кубійович: енциклопедія життя і творення. — Париж-Львів, 1996. — С. 298–305.
21. Шах С. Львів — місто моєї молодості (Спомин присвячений Тиням забутих Львів'ян). — Ч. I і II. — Мюнхен: «Християнський Голос», 1955. — 268 с.
22. Шах С. Львів — місто моєї молодості (Цісарсько-Королівська Академічна Гімназія). — Ч. III. — Мюнхен: «Християнський Голос», 1956. — 364 с.
23. Ювілейна книга української Академічної гімназії у Львові. — Філадельфія-Мюнхен, 1978. — 611 с.
24. Юрій Полянський. Проблема однієї біографії. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/themes/reherit/polyanskiy/>
25. Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Jarosławiu. URL: <http://www.lo.kopernik.jaroslaw.pl/historia-w-pigulce>
26. Jahn A. Z Kleparowa w świat szeroki. (autobiografia). — Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991. — 332 s.
27. Polanski J. Carbónico y Pérmico de la Argentina. — Editorial Universitaria de Buenos Aires, 1978. — 278 p.

НАУКОВА МОВА ПРОФЕСОРА ЮРІЯ ПОЛЯНСЬКОГО: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ І ЛІНГВІСТИЧНИЙ ВИМІРИ

М. Р. Влах

myroslava.vlakh@lnu.edu.ua

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
м. Львів, Україна*

У статті висвітлено затребуваність досліджень мовнонаукової спадщини досовітського періоду для розкриття еволюції та українізації географічної науки, підвищення міжнародного престижу української наукової мови, інтелектуального розвитку українського суспільства. З'ясовано сутність поняття наукова мова, проаналізовано структуру наукової мови в розрізі вербальних і невербальних знаків. Схарактеризовано наукову мову професора Юрія Полянського через

систему лінгвальних і позалінгвальних чинників її формування і розвитку. Визначено такі особливості концептуального виміру наукової мови Ю. Полянського: достатній ступінь абстрагованості, поєднання емпіричної і теоретичної мов, узгодженість вербальних і невербальних мовних засобів. Лінгвістичний вимір наукової мови Ю. Полянського проаналізовано через свідоме обрання питомих терміноодиниць; вживання чужомовних запозичень у контексті застосування нових наукових теорій; паралельне послуговування українськими термінами та їх чужомовними відповідниками. Винесено такі мовнонаукові уроки Ю. Полянського для нащадків: надання переваги термінології, створеній на національній основі, або на вже узвичаєних запозиченнях; трансформування змісту усталених понять і термінів; зміна географічного назовництва відповідно до словотвірних і правописних норм української мови; затребуваність міждисциплінарних досліджень наукової мови та створення термінознавчих структур у системі Українського Географічного Товариства, Інституту географії НАНУ.

Ключові слова: наукова мова, структура наукової мови, зовнішньо- і внутрішньонаукові чинники, термін, термінологія, географія, Юрій Полянський.

Дослідження мови наукової спадщини досоветського періоду зумовлене потребою, з одного боку, розкриття еволюції ідей, концепцій, теорій української науки, адже наука у знанневому вимірі – це й є її мова, а з іншого – повернути, реабілітувати питомий лексичний склад, утрачений унаслідок інтенсивних процесів росіянізації (ліпше – москалізації) української мови впродовж ХХ ст., а також вестернізації (англізації) – наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст.; сприяти мовнонауковому утвердженню української державності; підвищенню міжнародного престижу української наукової мови, інтелектуальному розвитку українського суспільства через освіту і науку рідною мовою.

Показовою у цьому контексті є наукова спадщина доктора філософії в ділянці географії, професора Юрія Полянського (1892–1975), який працював у різних наукових напрямках – геологія, геоморфологія, фізична географія, археологія, загальна географія, тому мова його текстів, попри вузьку спеціалізованість, відображає особливості розвитку науки першої половини ХХ ст.

Із 41-ї позиції наукових публікацій Ю. Полянського, наведених у монографії “Професор Юрій Полянський”, тільки 14 – українськомовні, решта – польсько-, німецько- та

еспаномовні [10, с. 369–371]. В еміграції Ю. Полянський видав до 20 монографій і понад 50 наукових статей еспанською мовою [10, с. 344]. Вільне володіння і наукове послуговування українською, польською, німецькою та еспанською мовами, а ще знання класичних давньогрецької і латинської забезпечували високу мовнокультурну основу його наукових праць. Видання Ю. Полянським наукових праць головними європейськими мовами сприяло входженню України в загальноєвропейський науковий простір, підвищувало теоретичний рівень мови української науки.

А ще Ю. Полянський дбав, щоб чужими мовами доходила до Світу інформація про Україну. У післявоєнний час у листі до В. Кубійовича він радить зробити “зручний витяг” з “Енциклопедії Українознавства” англійською мовою “Ukraine – country and people”: “*Короткий і міцний. Підкреслити аспірації політичні і економічні. Не маємо що дати в руки чужинцеві*” [10, с. 9]. Ця принципова позиція науковця-патріота узгоджувалася з його мовною толерантністю як директора Інституту географії, секретаря Вченої ради Львівського університету в часи советської окупації 1939–1941 років. Спогади підтверджують його діяльність щодо природного переходу з польської на українську мову викладання [2, с. 267], а також оцінку як “*дуже порядного націоналіста*” [2, с. 138].

Незважаючи на важливість мови науки в усі часи, саме поняття *мова науки* відносно нове. Уперше його використав американський лінгвіст Т. Сейворі у праці “Мова науки. Її розвиток, характер і використання” (1953) [19]. Методологічні засади дослідження наукової мови зумовлені її філософським розумінням. Мову науки потрактовують як “*синтетичне поняття методології науки, що поєднує в собі всі мовні засоби, які вживаються в науці для виразу здобуття знань на конкретно-історичному етапі її розвитку*” [18, с. 389]. За цим означенням, мову науки розуміють тільки як вербальну (словесну), головною функцією якої є пізнавальна – здобуття знань.

Натомість, мова науки виконує, окрім когнітивної з її підфункціями – номінативною, репрезентативною, сигніфікативною, аксіологічною, евристичною (в природному українськомовному варіанті – називною, закріплювальною і демонстраційною, відображувальною, передбачувальною та оцінною), ще й праксеологічну (як засіб впливу на навколишній Світ і людину) та комунікативну (як засіб спілкування та забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві) функції. Природна мова має ширший спектр дії, позаяк виконує ще й експресивну, естетичну,

культурологічну функції. Загалом, мова науки розкриває зв'язок між концептуальною і вербальними картинами Світу.

За напрацюваннями швейцарського мовознавця, філософа Ф. де Сосюра, американських філософів Ч. Пірса і Ч. Морріса, мова науки – це сукупність вербальних (словесних) і невербальних знаків. Відповідно до семіотичної моделі, вербальна мова є природною і штучною, а невербальна – іконічною, індексною і символічною. Семіотичне потрактування мови географічної науки важливе через значне використання нею невербальних засобів – мови карти, рисунків, графіків, таблиць, світлин, математичних формалізмів тощо. За семіотичною концепцією, наукова мова професора Ю. Полянського є комбінованою, позаяк вона містить словесні і несловесні засоби. Професор, наприклад, навчає, що *“читати треба все з атласом в руках”* [8, с. 3]. Однак універсальним і найбагатшим складником наукової мови є вербальна мова.

У семіотиці кожен мовний знак розглядають в єдності його змісту та матеріальної форми, тобто мовного вираження. Ця методологічна настанова зумовлює потребу з'ясування концептуального і лінгвістичного вимірів мови науки.

Наукова мова є динамічним феноменом, який розвивається під впливом як зовнішньонаукових (екстернальних), так і внутрішньонаукових (інтернальних) чинників. У групі зовнішньонаукових чинників найголовнішими є лінгвальні – історичні особливості формування української мови. Упродовж ХХ ст. відбулося принаймні три унормування української мови (1919, 1927, 1933). Якщо два перших стосувалися прогресивного розвитку української мови (прийняття “Головніших правил українського правопису”, ухвалених УАН 17 травня 1919 р.; Харківська правописна конференція 1927 р. і прийняття “Правопису”, затвердженого Народним комісаром з освіти Миколою Скрипником 6 вересня 1928 р., ухваленого 31 березня 1929 р. УАН, а вже 29 травня того самого року – НТШ у Львові). Упродовж цього “золотого десятиріччя” української мови було видано “Російсько-український словник термінів природознавства і географії” К. Дубняка (1917, 1928) [3], “Словник геологічної термінології” П. Тутковського (1923) [17], “Словник природничої термінології” Х. Полонського (1928), а також “Словник антропогеографічних термінів” А. Носіва (1931). Терміни до цих словників добиралися зі слів живої української мови, зафіксованих у великих словниках М. Уманця, А. Спілки (1893–1898), Б. Грінченка (1907–1909), С. Іваницького, Ф. Шумлянського (1918). Безперечно, що Ю. Полянський, спочатку як працівник (з 1920 р.), пізніше й директор

Природничого музею НТШ (з 1932 р.), дійсний член НТШ (з 1927 р.), а також секретар Географічної комісії НТШ (з 1930 р.), був обізнаний із термінографічною діяльністю на Великій Україні та мав можливість використовувати її здобутки у своїх наукових працях.

З 1930 року після ліквідації Інституту Української Наукової Мови УАН, а також заборони скрипниківського правопису 18 листопада 1933 р., у советській Україні почалися усі негаразди української наукової мови. Зокрема, з обігу було вилучено до 40 тис. українських наукових і науково-технічних термінів. Звідси, так важливе вивчення мовної спадщини галицьких географів, які зберегли питому лексичну основу наукових текстів. Зокрема, авторкою проаналізовано внесок С. Рудницького у становлення української суспільно-географічної термінології [1].

На буття природної і наукової мови Галичини також впливали тривалі часи української бездержавності, проте умови для її функціонування тут були сприятливіші, що засвідчує заснування і діяльність НТШ (1873–1939) – першої загальноукраїнської наукової інституції. Головні положення термінологічних напрацювань українських науковців – членів НТШ (О. Огоновського, І. Верхратського, С. Рудницького та ін.) можна звести до такого: термін повинен якнайповніше відповідати позначуваному науковому поняттю; бути системним, тобто органічно пов'язаним з іншими; відповідати духові мови; бути коротким і умотивованим; термінологія мусить бути всеукраїнською і поєднувати елементи власне національні і міжнародні. У складі Географічної комісії НТШ (1929–1935) було організовано термінологічну секцію (голова О. Степанів, секретар – Е. Жарський).

Важливим чинником розвитку науки в Галичині на початку ХХ ст. була суспільна затребуваність географічного знання, що зумовила розвиток як природничо-наукового напрямку (особливо геолого-геоморфологічного через початок індустріалізації краю), так і суспільно-наукового, насамперед демо- і етногеографічного (залюднення, етнічний, мовний, релігійний склад населення).

У системі внутрішньонаукових чинників становлення і розвитку наукової мови відзначимо панівні методологічні, загальнонаукові підходи, парадигми, використовувані методи дослідження, сформовану організаційну структуру науки. Наукова творчість Ю. Полянського довоєнного періоду, зокрема праці з фізичної географії, геоморфології, геології, археології, загалом відповідала фізіоцентричному науковому світогляду, згідно з яким Земля й усе земне, зокрема й людина, за С. Рудницьким, належать до природи. Ю. Полянський, відповідно до

тогочасного філософського розуміння взаємодії природи і людини, вважає, що *“плейстоценська людина була тільки пасивним членом довкілля, теперішня людина стає її паном і трансформатором”* [7, с. 77].

Зміст підручника *“Позаєвропейські краї та моря”*, а також розділів з регіоналістики *“Підляшшя”* і *“Чернігівщина”*, підготовлених до другого тому *“Географії українських й сумежних земель”* за ред. В. Кубійовича (1939), засвідчують розширення його географічного світогляду також антропогеографічною проблематикою (етнічний і расовий склад населення, внутрішні і зовнішні господарські відносини, політичний устрій). Зокрема, змістово слушними й актуальними до сьогодення, чітко мовнооформленими є виокремлені Ю. Полянським господарсько-політичні питання Світу (по-сучасному – проблеми геоглобалістики). З-поміж них – це питання простору і колоній, сировини, ринків збуту для промисловості, панування на морях, китайське й тихоокеанське питання (по-сучасному – Азійсько-Тихоокеанського регіону), середземноморське питання, розбудова шляхів сполучення. Цей перелік антропогеографічної проблематики, в доповнення до *“чистих”* природничих досліджень, засвідчує розуміння Ю. Полянським землезнання в єдності природничого і суспільного складників. У такому аспекті виявляється методологічна збіжність української галицької географії і передової географії підсоветської України, зокрема з поглядами геолога П. Тутковського, який у підручнику для вищих шкіл і самоосвіти *“Загальне землезнавство”* (1927) помістив розділ *“Антропогеографія”* [15].

Духові часу відповідав історико-генетичний (причиново-наслідковий) науковий підхід Ю. Полянського, пов’язаний головню з геологічними, палеогеографічними, археологічними дослідженнями, зокрема з вивченням еволюції рельєфу. Історизм світобачення професора яскраво виявився у викладі матеріалу підручника *“Позаєвропейські краї та моря”*, у якому показано розширення *“географічного горизонту”* європейців знаннями про Світ, починаючи від Античності. Описово-порівняльна, а також теренова (по-сучасному – районна) парадигми наукових пошукувань професора поєднувалися з комплексним баченням об’єкта досліджень (до аналізу польових матеріалів залучалися, наприклад, спеціалісти зі суміжних наук – ботаніки, зоології).

Система проаналізованих зовнішньо- і внутрішньонаукових чинників визначила концептуальні і лінгвістичні особливості наукової мови Ю. Полянського.

З концептуальних особливостей наукової мови Ю. Полянського

відзначимо такі:

- достатній рівень абстрагованості (значний обсяг фахової геологічної, геоморфологічної, археологічної, загальногеографічної термінології); чіткі кваліфікаційні ознаки використуваних терміноодиниць, зафіксованих у словниках;

- поєднання емпіричної мови, або мови спостереження, що стосується безпосереднього вивчення явищ, і теоретичної мови як результату мисленнєвих операцій (порівняння, абстрагування, ідеалізація). Відповідно, лексичний склад його наукової мови містить як терміни-слова, що виконують тільки називну функцію (*бігун* (полюс), *лежня* (підніжжя), *лупаки* (сланці), *мокляк* (болото), *мякуни* (молюски), *полуденник* (меридіан), *рівник* (екватор), *рухляк* (мергель), *строп* (нахил, ухил) та ін.), так і терміни-поняття, які розкривають зміст поняття, наукові уявлення про нього, або смисл (*господарська єдність світу*, *красвид*, *положення*, *цикл* та ін.);

- взаємодоповненість, узгодженість вербальних і невербальних мовних засобів, що забезпечує різнобічність, глибину наукових досліджень, доступність та зрозумілість її результатів. З невербальних мовних засобів, якими активно послуговувався Ю. Полянський, є картографічний (показовий факт: Ю. Полянський – автор карти “Геологія” в “Атласі України й сумежних країв”, 1937).

Характеризуючи лінгвістичні особливості наукової мови Ю. Полянського, враховуємо насамперед її лексичний склад, поза увагою – синтаксис, правопис, які є цариною мовознавства.

У лінгвістичному аспекті можна виокремити два періоди української наукової мови Ю. Полянського:

- 30-ті роки ХХ ст. – слововжиток у наукових текстах галицизмів, діалектизмів, наявність нетермінологізованих лексем, як-от: *доба крейди*, *силуру*; *римська доба*; *доба ранньослов'янська і княжска*; *рінища*, *рінь* (гравій, галька) тощо.

Показовою для термінологійного аналізу цього періоду є праця “Подільські етюди” (1929), підготовлена за результатами теренових досліджень і яка містить багатий геологічний, географічний, антропологічний матеріал [5].

- 40–60-ті роки ХХ ст. – використання унормованої термінології зі словників П. Тутковського [17], а особливо Г. Голоскевича (1929); літературне редагування знаним мовознавцем В. Сімовичем розділу “Геологія” в “Географії українських й сумежних земель” за ред. В. Кубійовича (1938) [7], а також літературознавцем М. Глобенко-Оглоблиним розділів “Геологія” в загальній і словникової частинах “Енциклопедії Українознавства” (1949–1952), 1955 [6].

Взірцем наукової мови цього періоду є підручник з географії для третього класу середніх загальноосвітніх шкіл “Позаєвропейські краї та моря” (1938) [8]. Наукова мова підручника відображає загальний рівень розвитку географії та освіти того часу в Галичині.

Дослідження вербальної наукової мови Ю. Полянського стосуються, насамперед, термінної лексики (тепер на поняття і відповідні їм терміни припадає до 75 % загального обсягу наукових текстів).

Лінгвістичні особливості наукової мови Ю. Полянського узагальнено до такого:

- свідоме обрання питомих терміноодиниць, особливо в загальногеографічних і регіональних текстах (*доплив* (притока), *звіринний світ*, *рістня* (рослинний світ) та ін.). За частиномовною структурою здебільшого це іменники, які виконують номінативну функцію. Обмеженням є перелік лексем на позначку геопросторових властивостей, відношень, процесів (*розміщення*, *кліматичні смуги* та ін.), що відображає початковий етап концептуалізації географічної науки.

Для характеристики термінної лексики Ю. Полянського доречно використати розроблений у мовознавстві поділ термінів на прості (непохідні, похідні), складні і складені, співвідношення яких відображає особливості пізнання і виникнення нових понять. У науковій мові Ю. Полянського переважають похідні прості терміни, які мають мотиваційну основу і словотворчі афікси, як-от: *всесвіт*, *довкілля*, *надма* (бархан), *невгіддя*, *підлісок*, *підсоння* (клімат), *позем* (горизонт), *поземо* (горизонтально), *поземний* (горизонтальний), *сузір'я*, *сутінок* та ін.

Географічний зміст має похідна лексема *позаєвропейський* (із назви підручника “Позаєвропейські краї та моря”, 1938). Складноприйменникова морфема *поза-*, яку вживають для вказування на місце, розмежування, наголошує дискретний характер геопростору, натомість прикметникова морфема *європейський* – європоцентризм географічної науки першої половини ХХ ст. Цей термінний досвід можна використати для побудови оригінальної терміноодиниці *позаукраїнський Світ*, що відповідає сучасній методологічній настанові україноцентризму географічного світобачення.

За аналогічним українським словотворенням, доречними тепер є лексеми з прийменниковими морфемами *з-*, *поза-*, *за-*, *під-*, *по-*, *через-*, *над-*, які стосуються особливостей розміщення об'єктів і просторових відношень між ними (*помежів'я*, *з-поза межся*, *поза межний*, *через межний*, *через смужся*, *через смужний* тощо). Особливо важливе

використання цих прийменників із різними смисловими відношеннями у географічному назовництві (*Прикарпаття, Закарпаття, Підкарпаття (підгір'я), Залісся, Задністров'я, Підльвів'я, Подністер'я, Попруття, Побужжя* та ін.). Варто розрізнати семантично відмінні, наприклад, *Наддніпрянщину* (історична назва частини України, яка входила до складу Російської імперії та СРСР до 1939 року, в Галичині її називали Великою Україною), *Придніпрянщину (Придніпров'я)* та *Подніпров'я* (територія уздовж обох берегів Дніпра без чітко окреслених меж). Звідси, правильно називати *Подніпровський*, а не *Придніпровський*, економічний район. Геополітичну віддаленість відображає історична назва *Північне Надчорномор'я* – помежів'я античної цивілізації і варварського світу Південно-Східної Європи, у протизвуччю сучасній – *Північне Причорномор'я*.

Маркерною ознакою української, порівняно з іншими слов'янськими мовами, є наявність складних слів (у науковій мові – складних термінів), утворених з кількох основ. Прикладами складних термінів є *великодержава* (нім. *Großstaat*), *великопростірна держава* (нім. *Grossräumig Staat*), *високорілля* (височина), *дощоліс* (екваторіальний ліс), *землетрус, рівнолежниковий* (широтний), *небозвід, однорідність, рікоплавання, різнорідність, суходіл, третьоряд* (третинний період), *хліборобство, хмародер* та ін.

Процеси уподібнення української і російської мов, заміна питомих слів чужомовними в російській транскрипції, а також складнощі перекладу іншими мовами українських складних термінів зумовили їх усунення з природної і наукової мов (виняток хіба – лексема *суходіл*, яка активно вживається тепер у навчальних і наукових текстах замість *суша*). У сучасній науковій мові послуговуються заміниками складних українських словоформ, головню термінами-інтернаціоналізмами (*гетерогенність, гомогенність, диференціація* та ін.). Повернення в науку забутих питомих термінів, перевірка практикою їх вжитку, за умови збереження й чужомовних запозичень, сприятиме українізації вербальних наукових текстів.

У наукових текстах Ю. Полянського трапляються й складені (аналітичні, комбінативні) терміни, або терміни-словосполучки, утворені способом синтаксичної деривації. Кожна компонента такої терміносполучки має своє смислове навантаження щодо позначуваного поняття. Терміни-словосполучки виконують номінативно-дефінативну функцію, у протизвуччю вільним словосполучкам лише з номінативною функцією. Тепер це головний спосіб термінотворення, подальше вдосконалення якого можливе на основі узагальнення диференційних

ознак позначуваного поняття (наприклад, замість *плантаційного колоніального господарства* (з тексту Ю. Полянського) тепер використовують стислішу терміноодиницю – *монокультура*).

В українській назві німецькомовної праці “Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту подільсько-бесарабської провінції” (1935) Ю. Полянський використав складену терміноодиницю *географічне середовище* (нім. *Geographischen Verhältnisse*) [9]. Незважаючи на те, що керівництво НТШ вимагало друкувати статті українською мовою (польська адміністрація вважала її русинською, а українською – мову Наддніпрянщини), стаття Ю. Полянського “Реконструкція...”, як і багато інших, підготовлена німецькою мовою і надрукована у першому випуску праць Географічної комісії НТШ. Можна припустити, що це було зумовлено відсутністю в Галичині спеціалістів із палеоліту українського походження, а стаття була призначена для європейського читача. Окрім того, НТШ – наукова інституція, утворена не за вузьким національним принципом, у її складі були провідні європейські науковці (А. Пенк, Й. Цвіч, Ї. Краль, В. Вернадський та ін.). Товариство підтримувало зв’язки з провідними науковими зарубіжними установами і центрами, зокрема з обміну літературою.

У 30-х роках ХХ ст. поняття *географічне середовище*, запроваджене в науку французьким науковцем Е. Реклю (калька з фр. *milieu géographique*), було модерним для галицької географії. Воно позначало ту частину Землі, що пов’язана з життєдіяльністю людини. Археологічні дослідження Ю. Полянського підтверджували методологічну настанову щодо розширення географічного середовища упродовж історичного часу. Позитивно, що тепер у науковий обіг потрапив питомий термін *довкілля*, формується науковий напрям *географічне довкіллязнавство*. Надмір складених терміноодиниць зумовив потребу в аббревіації, так характерній для сучасної наукової мови географії, у якій скорочення ПТК, ТВК є чи не найпростішими формами.

Необхідно наголосити, що упорядкування географічної термінології на питомій українськомовній основі провадилося не тільки в Галичині, а й у підсоветській Україні, зокрема в Українському Науково-Дослідному Інституті Географії і Картографії (Харків, 1927–1933), очолюваному фундатором української модерної географії С. Рудницьким. Зокрема, в першому випуску праць УНДІГК була поміщена стаття К. Дубняка “Стан і завдання української географічної термінології” [4]. К. Дубняк, як і галицькі географи, наголошував на потребі збирання народних назв, позаяк “*словники, що незабаром*

вийдуть з друку, базуються переважно на літературному матеріалі і багатства народної мови в нашій географічній термінології ще дуже мало використані” [4]. Він вважав важливим розроблення красназвочої термінології, збирання старих забутих назв окремих об’єктів, а також централізацію географічного термінотворення у відповідних установах, територіальне охоплення терміно-географічними дослідженнями всієї України із залученням учителів, учнів, місцевих красназвочих організацій. Отже, наукова мова Ю.Полянського в контексті її питомої лексичної основи суголосна з процесом терміноунормування географічної науки в підсоветській Україні в 30-х роках ХХ ст.;

- використання чужомовних запозичень, що було зумовлене виникненням нових теорій в геології, геоморфології, географії, кліматології (*антициклон, антикліналь, географічні цикли В. М. Девіса, геоїд, гляціал, дислокація, інтергляціал, сейсмологія, синкліналь, сфероїд, трансгресія, трансконтинентальний, циклон* тощо). Здебільшого, це терміноодиниці, які не мають прямих українських відповідників.

Складне питання співвідношення українських і міжнародних термінів має методологічний характер і принципове значення для розвитку національної термінології загалом. У міжвоєнний період тривала наукова дискусія між НТШ, з одного боку, і Українською Господарською Академією в Подєбрадах та ВУАН, з іншого, щодо напрямів подальшого розвою української термінології, зокрема співвідношення національних та чужомовних елементів. У той період деякі львівські науковці (математик В. Левицький, хемік І. Кандяк, ботанік І. Верхратський, фізик Р. Цегельський) виступали за пріоритет національних елементів у терміносистемах. Натомість, географ С. Рудницький вважав себе *“рішучим прихильником міжнародних термінів”*, відступати від яких потрібно *“лише там, де навіть стримані німці наставили питомі терміни”* [13, с. 3]. До одного німецького терміна він подає часто кілька українських, ставлячи, на його думку, найвідповідніший термін на перше місце (таким терміном може бути й міжнародний) [12]. Це переконання С. Рудницький втілював у життя безпосередніми запозиченнями термінів та їх калькуванням українськими мовними засобами (наприклад, геоморфологічної термінології В. М. Девіса). Як висновок, проблема чужомовних запозичень у національній науці завжди має конкретний характер: їх використання доречно лише за умови відсутності питомих відповідників на познаку досліджуваної дійсності;

- паралельне використання, особливо в навчальній літературі

українських і чужомовних відповідників (*водолубні рослини*, або *гідрофіти*; *горотвірні*, або *орогенічні рухи земної кори*; *зледеніння*, або *гляціал*; *кругообіг*, або *циркуляція повітря*; *міжльодова доба*, або *інтергляціал*; *порушення*, або *дислокація*; *прямове розчленування*, або *рельєф*; *самовистарчальність*, або *автаркія*; *сухолоубні рослини*, або *ксерофіти*; та ін.). Застосування етимологічного методу дослідження наукових терміноодиниць, окрім важливого дидактичного значення, дає змогу уникати тавтології в наукових терміносистемах, обирати найвідповіднішу питому або чужомовну лексему на позначку відображуваної дійсності. Узгодженню української наукової термінології з європейською сприяло, наприклад, двомовне українсько-німецьке подання табличного матеріалу [5, с. 40–41].

Окресливши концептуальні та лінгвістичні особливості української наукової мови Ю. Полянського, винесемо такі його мовнонаукові уроки для нащадків:

- надання переваги термінології, створеній на національній основі, звісно в сучасному фонетико-морфологічному оформленні, або на вже узвичаєних запозиченнях.

Аналіз географічної термінології в історико-лінгвістичному контексті показує значні втрати української науки через заміну правильно зорієнтованих, емотивно оцінних, експресивних термінів, часто утворених через метафоризацію, російськими лексемами або термінами-інтернаціоналізмами в російській транскрипції. Яскрава образність українських термінолексем досоветського періоду дає змогу заглибитися в те чи те поняття, чітко окреслити контури його семантики. Такі лексеми розширюють поняттєво-термінологійні можливості географічної науки, з одного боку, проте створюють проблему мовної норми (стандарту), з іншого.

Як приклад назвемо питомі лексеми *осередя*, *осередок*, що похідні від середини, а також *ядро*, які варто використовувати у сучасних наукових текстах замість латинізму *центр* чи франкізму *ареал*. Так, Ю. Полянський, аналізує *осередки продукції світу*, *осередки згущення* (зосередження або концентрації) *людей*. Правильно зорієнтованою на відображувану геодійсність є лексична одиниця *смуга* замість грецизму *зона*. Ю. Полянський вживає терміни *кліматична смуга* (по-сучасному – *кліматична зона*), *Українська кристалічна смуга* (сучасна багатозначна терміноодиниця *щит* менш вдала для відображення простягання кристалічних порід), *лесова смуга*. Осередя, осередок, ядро, смуга, як і подібні лексеми із семантикою місця (лексеми-топоси), потребують термінологізації, тобто строгої кваліфікації за певними ознаками з подальшим залученням у поняттєво-термінні системи

географічної науки. Ю. Полянський термінологізує також природну питому лексему *вал* як вузьку, довгу, невисоку форму рельєфу (Передкарпатський вал, Поліський вал).

Узагальнює зміст питомих лексем-локативів поняття *осяг* (по-сучасному – *простір*), яким широко послуговується Ю. Полянський. У противагу ознакам *протягання*, *сторона* поняття *простір* (споріднене з лат. *sterno* – стелю, розстеляю; праслов. *простерт*, *сторна*), осяг акцентує охопність (осяжність) людиною Світу, а також відображає властивий для української мови вокалізм її фонем. Це дає підстави висновувати людиноцентризм поняття осяг та можливість його використання відповідно до методології сучасної науки. Незважаючи на те, що ця лексема відсутня в словнику Г. Голоскевича і тлумачних словниках сучасної української мови, на її основі сформувався система похідників: *обсяг*, *обсяжний*, *осяжність* / *неосяжність*, *осяжно* / *неосяжно*, *осяжний* / *неосяжний*, *осягати*, *осягнений*, *осягнення*, *осягти*, *сягати*, *сягти*. Загальне значення поняття *осяг* як всеохопності, проте межовості Світу актуалізує його семантичний потенціал для використання в географічній науці.

Прикладом лексеми, давно узвичаєної в українській мові, є *терен* (вона наведена в “Правописному словнику” Г. Голоскевича, 1929). У загальному значенні вона стосується конкретної території, ділянки земної поверхні. Терміном, що має первинне латинське походження (фр. *terrain* – місцевість, ґрунт, земля; від лат. *terrenum*, похідного від *terra* – земля), як і *територія*, *тераса*, активно послуговувалися галицькі географи.

Ю. Полянський вважав, що “*апеляція до терену, апеляція до цього одинокого, правдивого і невичерпаного джерела пізнання і всіх вартісних синтез*”, – важливий метод географічних досліджень [8, с. 36]. Терен є в лексиконі болгарської, македонської, польської, сербської, словацької, словенської, хорватської, чеської мов. Сучасне використання цієї лексеми увиразнює українськомовні наукові тексти, проте порушує питання щодо її термінологізації та запровадження у поняттєво-терміні системи географічної науки. Наприклад, у таксономійному (ієрархійному) значенні терен може бути синонімом до терміноодиниці *мікрорайон*. Так, Б. Родоман з-поміж конвекційних районів виокремив *райони-поприща* (давньослов. *поприще* позначає ділянку, поле діяльності, терен) [11];

- трансформування змісту усталених понять і термінів.

Широковживаним в українській географії довоєнного періоду був емоційно забарвлений неологізм *краєвид* (із праць С. Рудницького, П. Гутковського, Ю. Полянського та ін.) як українськомовний

відповідник *ландшафту* (нім. *Landschaft* – вигляд простору, краєвид, місцевість), *пейзажу* (фр. *pausage*, від *paus* – країна, місцевість). Безперечно, що галицьким географам, які навчалися і працювали в руслі німецької наукової школи, були відомі ландшафтні ідеї А. Гумбольдта, О. Пешеля, а також російських учених В. Докучаєва, Л. Берга. На нашу думку, перевагу терміноодиночності краєвид надавали через її українськомовну форму, милозвучність, однозначну зорієнтованість на відтворювану дійсність – морфологію території. Ю. Полянський вживає поняття *морфологічний краєвид*, характеризуючи особливості рельєфу, а також підписує світліну “Краєвид Японії” в країнознавчому описі, наводить уявні (*гадані*, за тодішньою термінологією) рисунки краєвидів карбонового, тріасового, юрського, міоценового періодів [7, с. 46, 50, 52, 62]. Широке потрактування науковцем поняття краєвид підтверджує ще недостатню на той час його концептуалізацію. В еспаномовних працях Ю. Полянський використовує вже традиційний для західної і сучасної української науки термін *ландшафт*, провадячи геологічний і геоморфологічний аналіз території [14].

Простежується мовнонаукова паралель Ю. Полянського з дослідженнями П. Тутковського геолого-геоморфологічних краєвидів України в контексті її природи та людності (гранітовий краєвид, краєвид девонських кряжів, товтровий, мореновий, кінцево-мореновий, друмлиновий, зандровий, лесовий, краєвид денудаційних острівних гір) [16]. П. Тутковський розкриває значення природних краєвидів для розселення, побуту і навіть фольклору місцевого населення.

Зрозуміло, що дослідження пізнішого часу внесли корективи в розуміння краєвиду: спочатку як системної цілісності природних компонентів – *природний краєвид*; пізніше – соціоприродної цілісності – *культурний краєвид* (О. Шлюттер, К. Зауер). У такому значенні *культурний краєвид* можна вважати головним поняттям загальної географії;

- зміна географічного назовництва відповідно до словотвірних і правописних норм української мови (*Зєдинені Держави Північної Америки, Європа, Евфрат, Еспанія, Калягарі, Сагара, Лібія, Кєптавн, Мєзопотамія* та ін.), що сприяє деколонізації географічної номенклатури;

- затребуваність міждисциплінарних досліджень фахової мови географії із залученням спеціалістів суміжних наук, мовознавців, філософів;

- створення у системі Українського Географічного Товариства, Інституту географії НАНУ термінознавчих структур для унормування

вербальної мови географії, підготовки термінографічних праць, організації термінознавчих конференцій тощо.

Засвоєння нащадками мовнонаукових уроків знаного природодослідника, “учителя, вченого, патріота і гуманіста” Ю. Полянського сприятиме концептуальному розвою української науки, удосконаленню її вербального вираження.

Список використаних джерел

1. Влах М. Степан Рудницький: розвиток української суспільно-географічної термінології. Історія української географії та картографії: матеріали Третьої міжнар. наук. конф., присвяч. 130-літньому ювілею акад. С. Рудницького. Тернопіль, 2007. С. 21–22.
2. Гнатюк О. Відвага і страх / [пер. з пол. М. Боянівської]. Київ : Дух і літера, 2015. 494 с.
3. Дубняк К. Російсько-український словник термінів природознавства і географії. Кобеляк, 1928. 40 с.
4. Дубняк К. Стан і завдання української географічної термінології. Записки Українського науково-дослідного інституту географії та картографії. 1928. Вип. 1. С. 93–97.
5. Полянський Ю. Подільські етюди. Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. Т. XX. Львів, 1929. С. 1–165.
6. Полянський Ю. Геологія України. Енциклопедія Українознавства. Загальна частина. Т. 1. С. 38–54.
7. Полянський Ю. Геологія. Географія українських й сумежних земель. Львів, 1938. С. 30–77.
8. Полянський Ю. Позаєвропейські краї та моря: підручник географії для III класу середніх загально-освітніх шкіл. Львів, 1938. 215 с.
9. Полянський Ю. Реконструкція географічного середовища молодшого палеоліту подільсько-бесарабської провінції. Праці географічної Комісії НТШ у Львові. Вип. 1. Львів, 1935. С. 3–19.
10. Професор Юрій Полянський / [за ред. проф. О. Шаблія]. Львів : Видав. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. 378 с.
11. Родоман Б. Б. Территориальные ареалы и сети. Очерки теоретической географии. Смоленск : Ойкумена, 1999. 256 с.
12. Рудницький С. Начерк географічної термінології. Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. Львів, 1908. Т. XII. 151 с.
13. Рудницький С. Причинки до географічної термінології. Вступ. Збірник математично-природописно-лікарської секції НТШ. Львів, 1913. Т. XV. Вип. II. С. 1–16.
14. Свинко Й. Геолого-географічні дослідження Юрія Полянського в Аргентині. Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка. 2007. № 2. С. 3–7.
15. Тутковський П. А. Загальне землезнавство: підруч. для вищих шкіл і для самоосвіти. Харків : Держвидав України, 1927. 494 с.
16. Тутковський П. А. Красвида України в зв'язку з її природою і людністю. Київ : Червоний шлях, 1924. 134 с.
17. Тутковський П. А. Словник геологічної термінології (проект). Київ : Держ. вид-во України, 1923. 201 с.
18. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
19. Savory T. H. The Language of Science: Its Growth, Character and Usage. Andre Deutsch, 1953. 184 p.